

KUR'AN YORUMLARININ MAHİYETİ ÜZERİNE

Süleyman GEZER*

Özet

Bu çalışma Kur'an yorumlarının mahiyeti üzerine bazı düşünceler içermektedir. İlk dönem yorum faaliyetlerinin sınırlı bir çerçevede meydana geldiği bilinmektedir. Daha sonraki yorum faaliyetleri ise hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Bu artışın sebebi ise Kur'an vahyinin Mushaf'a dönüşmesine bağlanmaktadır. Metinleşme aynı zamanda Kur'an'a bir referans metni olarak bakılmasını hızlandırmıştır. Bundan dolayı müslümanlar tarihten bu yana kendi kitaplarına dönük birtakım yorumlar geliştirmişlerdir. Bu yorumların denetlenebilmesi için bazı önkoşulların olması gerekmektedir. Dolayısıyla yorumun, ayetin sevk edildiği anlam dünyasını zorlamaması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yorum, Yorumların mahiyeti, Tefsir.

Summary

On the nature of the Qur'anic interpretations

This study contains some thoughts on the nature of the Qur'anic interpretations. It is known that the interpretation activities of the first period come to a limited extent. The subsequent commentary activities increased rapidly. The reason for this increase depends on the conversion of the Qur'anic revelation to Mushaf. At the same time, the textualization accelerated the viewing of the Qur'an as a reference text. For this reason, Muslims have since history developed some examples of interpretation of their books. There must be some precautions to be able to control these interpretations. Therefore, the interpretation should not force the world of meaning to which the verse is referenced.

Key Words: Comment, The nature of the comments, Tafsir.

* Prof. Dr. , Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Giriş

Kutsal metinlerin tefsir edilmesi belli bir zaman aralığıyla kayıtlı değildir. Aksine her dönemde ona inananlar tarafından bu metinler tekrar tekrar okunmakta ve yorumlanmaktadır. Yorumun ortaya çıkması büyük ölçüde inançla ve müntesiplerinin hayatlarını ona göre tanzim etmek düşüncesiyle ilişkilidir. Bu konuda diğer inanç konusu olan bütün metinlerde de bu durum gözlemlenir. Vahyin olduğu metinlerin, başlangıcından günümüze kadar açıklanma ve tefsir edilme ihtiyacı olmuştur; olmaya da devam edecektir. Bu durum kutsal saydığımız metinlerin ortak bir özelliği olarak kabul edilebilir. Çünkü bu metinler inananların geçmiş, gelecek ve sonlarına dair önemli açıklamalarda bulunarak hayatlarını yönlendirmektedir. Bu açıdan kutsal metinlerin diğer metinlerden ayırıcı vasfının bu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dini metinler aynı zamanda yaşanan metinlerdir.

Kur'an'ın açıklanması veya tefsir edilmesinin ilk örnekleri Peygamber döneminde başlamış olup daha sonraki dönemlerde devam ettirilmiştir. Peygamber gelen vahiyleri genellikle açıklar ve ayetlerin medlulleri konusunda sorulan sorulara cevap verir. Peygamber döneminde sistemli bir tefsirden bahsetmek mümkün değildir. Sistemli bir tefsirin olmaması büyük ölçüde vahyin anlamı ve delaleti konusunda fazla bir sorunun yaşanmamış olmasına bağlanabilir. Sahabenin gelen vahiylerle tanıklık etmeleri, vahiy dilinin kendi dillerini içermesi, vahyin anlamıyla yaşanan hayatın tekabuliyeti gibi nedenlerden dolayı vahyin anlaşılması konusunda fazla bir sorun yaşanmamıştır. Ayrıca vahyin hitabî¹ bir karakterde olması, dilin referansının açık olmasına katkı sağlamıştır.

Yukarıda bahsedildiği gibi tefsir faaliyeti Hz. Peygamber ile başlayarak günümüze kadar gelmiştir. Peygamberin gelen vahiyleri insanlara ulaştırma görevi yanında onu açıklama görevi de bulunmaktaydı. Bu çerçevede Hz. Peygamber inen ayetler hakkında ihtiyaç durumunda veya herhangi bir soru sorulması esnasında ayetlerin anlamını açıklar ve sahabeyi bilgilendirirdi.² Peygamberin tefsir örnekleri büyük ölçüde hadis kitaplarının içinde derlenen rivayetler vasıtasıyla gelmektedir. Bu rivayetler tarandığı vakit görülür ki Peygamberin tefsiri çok sade ve yerinde açıklamalardan oluşmaktadır. Mesela Yunus suresinin 26. ayetinde iyilik yapanlara *"güzel bir*

¹ Burada hitabî derken amacımız Kur'an'ın oluşum süreciyle ilgili bir tespitten bahsettiğimizi belirtmekte fayda vardır. Öyle ki Kur'an bilindiği gibi muhataplarının bulunduğu bir ortamda çeşitli sorular üzerine vahyolunan ve bundan dolayı dilinin hitabî bir karakterde olması kastedilmektedir. Konuşma ortamlarında dilin referansının açık olması, kapalı olsa bile hala açıklanma imkanı bulunması bahsettiğimiz düşünceleri doğrular. Kur'an'da kullanılan "ey iman edenler", "ey kafirler", "ey Nebi" vb ifade kalıpları da bunu desteklemektedir.

² Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 44.

karşılık ve hatta fazlası bile olacaktır."³ ayeti bağlamında Ubeyy b. Ka'b tarafından Peygambere ayette geçen iyilik (hüsna) ve fazlalığın (ziyade) ne olduğu konusunda sorulunca, Peygamber iyiliği "cennet" fazlalılığı ise "Allah'ın yüzüne bakmak" olarak açıklamıştır.⁴ Yine Peygambere Bakara suresinin 238. ayetinde geçen *orta namaz*⁵ konusunda soru sorulunca Peygamber bunu ikinci namazı olarak açıklamıştır.⁶ Hz. Aişe'nin sorusu üzerine Hac suresinin 78. ayetinde geçen "*dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi.*" ayetinde geçen *harac* kelimesini darlık olarak izah etmiştir. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi Peygamberin çeşitli sorular üzerine Kur'an'ın çok az bir bölümünü tefsir etmesi ilk dönemlerde anlam konusunda bir belirsizliğin yaşanmadığını gösterir. Dolayısıyla Hz. Peygamber Kur'an'ın tamamını tefsir etmemiştir. Tefsir etmemesi vahyin belli bir bölgeyle sınırlı olması ve sahabenin gelen vahiylerin sebab-i nüzulüne şahit olmalarıyla açıklanabilir.⁷ Ne var ki Peygamberin vefatından sonra devletin sınırları genişleyerek çevre bölgelere yayılması ve Arap olmayan unsurların İslam'a girmesiyle yorum faaliyetinin artması arasında doğru bir orantı vardır. Bunu doğrulayan en önemli etken ise bu dönemlerde tefsir kitaplarının derlenmesi ve telif edilmesidir.

Yorum faaliyetlerinin artmasında önemli etkenlerden bir diğeri ise vahiy yaşanan ve ezberden okunan bir metin hüviyetinden çıkarak Mushaf'a dönüşmesi sonucu olduğu söylenebilir. Böyle bir durumda ayetlerin bağlam tespiti ve sebab-i nüzul tespitinden yola çıkarak yeni olaylar için anlam arayışları önem kazanmıştır. Aslında yorumlama ile metinleşme arasında

3 Ayet mealen şöyledir: "İyi işler yapanlara, güzel bir karşılık ve hatta fazlası bile olacaktır. Onların yüzlerini ne bir kara leke ne de aşağılanma bürüyecektir. Onlar cennet halkı olacaklar ve orada sürekli kalacaklardır." 10. Yunus, 26.

4 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1992, c. VI, s. 551.

5 Ayet mealen şöyledir. "Namazlara ve orta namaza devam ediniz. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun." 2.Bakara, 238.

6 Taberî, *age*, c. II, s. 574. İbn Mes'ud bu konuda şunları söyler: "Müşrikler Peygamberi ikinci namazından alıkoydu. Ta ki güneş batmaya yüz tuttu. Rasulullah bunun üzerine şöyle dedi. 'bizi bu durum orta namazı kılmaktan engeledi. Allah onların (müşriklerin) evlerini ve kalplerini ateşle doldursun veya Allah onların kalplerini ve evlerini ateşten korusun' demiştir." Başka rivayetlerde "Ne oluyor onlara ki ikinci namazı olan orta namazı kılmaktan bizi alıkoydular" şeklinde rivayetler de vardır. Aynı Eser, c. II, s. 574. Rivayetlere bakılırsa Peygamberin bilinen ve yaşanan bir durumu tasvir ettiği ortaya çıkmaktadır. Peygamberin tefsiri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, Kayhan Yay., İstanbul 1983; İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, A. Ü. İ. F. Yay., Ankara 1968, s. 23-44.

7 Taberî'nin tefsirinde Peygambere ulaşan rivayetlerin çok az olması ve diğer rivayet tefsirlerinde bu oranın doğrulanması Peygamberin Kur'an'ın çok az bir kısmını tefsir ettiğini gösterir. Genel bir değerlendirme için bkz. M. Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri-İbn Ebi Hatim Tefsir Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitâbiyât, Ankara 2003, s. 107.

sıkı bir ilişkinin varlığı söz konusudur.⁸ Metinleşme aynı zamanda Kur'an'a bir referans metni olarak bakılmasını hızlandırmıştır. Bundan dolayı her gelenek ve düşünce biçimi tarihten bu yana kendi düşüncesini temellendirebilmek için ima yoluyla olsa bile Kur'an'dan referans arama girişimde bulunmuşlardır. Çoğu girişimin kendi düşüncesine uyan veya ayetleri kendi düşüncesi doğrultusunda anlama eğiliminde olduğu söylenebilir.

Kur'an'ı anlama ve yorumlama faaliyetinin dayandığı iki temel vardır. Birincisi Kur'an metninin lafzi düzeyde söylediği ifadelerin anlamlarının tespit edilip ne anlama geldiğinin sorgulanmasını içeren "mananın" tespiti; ikincisi ise "mana" tespitinin yapılmasından sonra lafzî düzeyde Kur'an'ın söylemediği fakat muhtemel yorumların yapılabileceği alan olarak belirtilebilir. Bahsedilen muhtemel yorumlar ise lafzi düzeyde söylenen ifadelere uygun olması amaçlanmalıdır. Mananın tespitinde sahabenin vahiyle girmiş olduğu şahitlik ve yaşantının rivayetler yardımıyla ortaya konulmasının önemi büyüktür. Bundan sonraki aşama ise bunun müslümanlar üzerinde ne türden yansımalarının olabileceği sorusudur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Kur'an'ın yorumlanma süreci tarihte olmuş bitmiş bir süreç olarak görülemeyeceğidir. Her dönemde toplumun ihtiyaç ve beklentilerine göre tekrar tekrar yorumlanan ve müslümanların kendi yaşamışlıklarıyla paralel gelişen bir yorumlama sürecinden bahsedilebilir. Kur'an'ın her dönemde yorumlanması, önüne gelen birtakım kimselerin keyfi yorumlar yapması anlamına gelmemelidir. Bizzat Peygamberle başlayan, sahabe ve tabiûn dönemiyle devam ettirilen yorum örnekleri müslümanlar için bağlayıcı karakterde olan ilkelerdir. Kur'an'ın kendisini arabî olarak nitelemesi aslında mesajını bu dil içinden verdiği, arabî zihin dünyasında izler taşıdığı anlamına geldiği unutulmamalıdır.

Kur'an metnine lafzi düzeyde yaklaşılması ve yorumlanması Kur'an'ın oluşum süreciyle çeliştiği söylenebilir. Çünkü seçilen örnekler muhatap olduğu zihin dünyasında izler taşımaktadır. Her ne kadar metinlerin yorumlanma aşamasında başvurulması gereken bağlam tespiti önemli görünse de yer yer metinsel bağlamı aşan yorum biçimleri mevcuttur. Çünkü bir kimseye "Kur'an ifadelerinin bağlamı şudur; sen bu ayeti böyle anlamak zorundasın" şeklinde bir yaklaşım sergilemek uygun olmaz. Az sonra değineceğimiz gibi tarihten bu yana bunu doğrulayacak pek çok örnek bulmak

⁸ Metinleşme ve yorum arasındaki ilişkinin geniş bir değerlendirmesi için bkz. Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s. 108-115. Câhız bunu şöyle ifade eder. "Söz konuşulma anındaki şeyle sınırlıdır. Kalem (yazı) ise hem konuşma anını hem de konuşma anının dışındaki durumları kapsar. Yazı geçmiş zamandaki şeyleri muhafaza ettiği gibi hali hazırdaki şeyleri de içerir. Yazı, zaman ve mekân boyutu olmaksızın okunur ve okutulur. Söz ise, dinleyeninden öteye geçemez." Özellikle mushaflaşma sürecinden sonra yorumlama faaliyetinin hız kazanması önemlidir. Bkz. Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, tahk.: Abdüsselam Muhammed Hârun, Dârul-Cil, Beyrût ts., c. I, s. 80.

mümkündür. Bundan dolayı tefsir faaliyeti müslümanlar için tarihi bağlamında kalan ve bunu aşmayan bir yapıda algılanmamıştır. Bunu doğrulayan en önemli gösterge ise ciltler dolusu tefsirlerin yazılmış olmasıdır. İnancın nesnesi olan bir metnin tefsiri de sadece bilgi aktaran bir faaliyet olarak görülmemiştir. Çünkü bu metinler bilgi vermelerinin yanında muhataplarının kendisine katılmasını, onunla hareket etmesini, emirlerinin yerine getirilmesini nehiylerinin ise terk edilmesini isterler.

Tefsir geleneğinde lafzi düzeyin ötesinde Kur'an'ın anlaşılması için sebep-i nüzulün bilinmesi çok önemlidir. Ayetlerin hangi olay üzerine, kimler hakkında ve verilmek istenen mesajın özünün kavranması bakımından bu disiplin bilinmesi gerekmektedir. Çünkü metin bize olayların bizzat kendisini değil sadece deyim yerindeyse vahyin ve orada yaşanan tecrübelerin resmini vermektedir.⁹ Her ne kadar Kur'an'dan referans arama girişimlerinde sebep-i nüzulün müslümanları ilzam eden bir tarafı bulunsa da Kur'an'a onun tarihini [sebeb-i nüzulü] aşarak müracaatlarda bulunulduğuna şahit olmaktayız. Tarihten bu yana gelen süreçte Kur'an metninin yapısından kaynaklanan bir özellik olarak sebep-i nüzülü aşan yorum örneklerine rastlamak mümkündür. Peygamberden gelen bazı rivayetler bunu destekler mahiyettedir. Mesela Peygamberimizin torunu Hz. Hasen sık bir kıyafetle, güzel kokular içinde namaz kılmasını 7. A'raf suresinin 31. ayetine dayandırmıştır. Ayet mealen şöyledir. *“Ey Ademoğulları! her mescitte zinetinizi takının. Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o israf edenleri sevmez.”* Kendisine niçin en iyi ve en güzel elbiseyle namaz kılması sorulduğu vakit *“Allah güzeldir, güzelliği sever, bu sebepten dolayı Rabbim için süsleniyorum, giyiniyorum”* şeklinde bir cevapla karşılık vermiştir.¹⁰ Aslında ayetin sebep-i nüzulü ise başka bir durumdan bahsetmektedir.¹¹ Diğer kutsal kitap yorumcuları da benzer bir yaklaşım içindedirler. Mesela Hollandalı Protestan ilahiyatçı olan Woestijne İsa'nın Matta 6:25 ayette nakledilen yarın hakkında endişelenmemek gerektiği yönündeki tavsiyesinin bankada tasarruf hesabı açmaya engel olmadığını

⁹ Yeri gelmişken Kur'an'ın sadece metin olarak anlama süreçlerinin yetmediğinin belirtilmesinde fayda vardır. Çünkü yukarıda bahsedildiği gibi sadece metin düzeyinde Kur'an bize fazla bir şey söylemez. Peygamberin yaşantısı, örnekliliği, sünneti, sahabenin vahiy karşısında taşıdığı tavır ve Arapların tecrübe dünyalarıyla Kur'an aslında bir bütünlük arz eder. Kur'an'ı bu yaşanmışlıklardan ayrı tutarak anlama ve anlamlandırma çabalarının ne kadar yersiz ve tutarsız olduğu ortadadır.

¹⁰ Bkz. Ebu'n-Nasr Muhammed b. Mesud es-Selemi es-Semerikandi el-Ayyaşi, *Tefsiru'l-Ayyaşi*, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbu'at, Beyrut 1991, c. II, s. 18.

¹¹ Bu ayetin sebep-i nüzulüne ilişkin birçok rivayet vardır. Bu rivayetlere göre İslam öncesi Arap kabileleri yarı çıplak vaziyette gündüz erkekler gecede kadınlar olmak üzere Kabe'yi tavaf ederlerdi. İhramlı oldukları zaman yağlı et yemezler ve bunu perhiz olarak kabul ederlerdi. Bazı müslümanların cahiliyye araplarının yaptıkları bu davranışları Allah'a daha yakın olabilmek için devam ettirmek istemeleri üzerine ayet nazil olmuştur.

savunur.¹² Çünkü inanca konu olan bütün metinlerin yorumları, inananların yaşantılarıyla metin arasında paralellikler kurmasıyla gelişir ve güçlenir. Veya inananlar hayatlarında karşılaştıkları davranış biçimlerine karşı kendi metinlerinden bir dayanak girişiminde bulunma çabaları yorum dairesinin geniş tutulmasına yol açmaktadır. Bu örnekler de göstermektedir ki -bu konudaki düşüncelerimizi bir tarafa bırakarak- inanan biriyle inandığı kitap arasında anlama ilişkin katı kurallar koyarak yorumu sınırlamak kutsal kitap mefhumuyla çelişmektedir. İnanç sahibi kimselerin kitaplarını istedikleri gibi anlamaları ve onunla iletişime geçme haklarının oldukları unutulmamalıdır.

Hız. Peygamber'den ve sahabeden gelen bazı yorum örnekleri muhtemelen müslümanların Kur'an yorumlarında ve algılarında etkili olmuştur. Hız. Peygamber bazı ayetleri tefsir ederken ayetin bağlamı dışında birtakım yorumlamalarda bulunmuştur. Mesela *"Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriye çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de sayısız rızık verirsin."*¹³ Hız. Peygamber hanımlarından bazısının yanına girdiğinde güzel görünüşlü salih bir kadına rastlar. Kim olduğunu sorunca eşleri o kadının halalarından biri olduğunu söylerler. Hız. Peygamber bu duruma biraz şaşırır. Halamların bu şehirde olması biraz tuhaf karşılığını verir. Hangi halam deyince Hız. Peygamber bu kimsenin akrabası olan Halide Bintu'l-Esved b. 'Abdi Yeğus olduğunu öğrenir. Bunun üzerine "Allah yücedir ölüden diriye çıkarır. Bu salih bir kadındır. Babası ise kâfirdi." cevabını verir. Başka rivayetlerde Hız. Peygamber "bilmiyor muydunuz kâfir biri mümin doğurur, mümin biride kâfir doğurur. İşte bu da bunun gibidir."¹⁴ Görüldüğü gibi Hız. Peygamber ayeti bağlamı dışında bir konuyla irtibatlandırarak açıklamaktadır. Peygamberin ortaya koyduğu bu tutuma güncel bir olayla Kur'an ifadelerini buluşturmak veya ondan bir referans arama eğilimi olarak açıklanabilir. Aslında ayet genel olarak yaradılış, canlıların oluşumu ve bunların Allah'ın kudretiyle meydana geldiğinden bahsetmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi tarihi süreçte Kur'an'ı yorumlama konusunda değişik yaklaşım biçimleri sergilenmiştir. Kur'an'ı metinsel bağlamından ayrı olarak yorumlayan gerek Peygamberden gerekse sahabeden bazı yorum örnekleri görülmektedir. Buradan hareketle müslüman yorumcular yaşadıkları dönemin sorunlarından yola çıkarak farklı yorumlar sergilemişleridir. Bunlardan bazılarını konuyu daha somutlaştırmak için örnek vermek gerekirse şunlardır: Mesela Meraği hocası Abduh'un izinden giderek

¹² J. M. S. Baljon, *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev.: Şaban Ali Düzgün, Ankara 1994, s. 113. Zikredilen ayet meâlen şöyledir: "Bu nedenle size şunu söylüyorum: 'Ne yiyip ne içeceğiz?' diye canınız için, ya da 'Ne giyeceğiz?' diye bedeniniz için kaygılanmayın. Can yiyecekten, beden de giyecekten daha önemli değil mi? Matta, 6/25.

¹³ 3. Âl-i İmrân, 27.

¹⁴ Taberi, *age*, c. III, s. 225.

Fil suresinin 3-4. ayetlerinde¹⁵ geçen ifadeleri daha akılcı ve çağının bilimsel görüşleriyle açıklama eğilimdedir. Ama gözden kaçan nokta bu yorumun hiçbir şekilde Arapça gramer kurallarıyla yakından ve uzaktan ilgisinin olmamasıdır. Ona göre Allah'ın göndermiş olduğu kuşlar mikrop taşımaktadır. Bu kuşlar bazen hastalık taşıyan sivrisinek ve sinek olabilmektedir. Veya bunlar rüzgarla birlikte taşınan zehirli kuru balçıktan olan taşın, kuşların ayaklarıyla taşınması ve bunun insanlara bulaştırılması vasıtasıyla olmaktadır. Kısaca Meraği Ebrehe'nin ordusunun sıtma mikrobundan ve kuşların mikroplu taşları atmalarından dolayı helak olduklarını söylemek istemektedir.¹⁶ Bu yorum biçiminin mucizevî bir olayın daha akılcı bir yoruma çekilmesinden başka bir şey olmadığı açıktır. Ayet filolojik açıdan da böyle bir çıkarımın yapılmasını desteklemez. İfade sadece kuşlar tarafından taşların atılmasından bahseder. Değilse mikrop anlamına gelen bir kelime geçmemektedir.¹⁷ Yine başka bir örnek olarak Kur'an'da geçen *zerre*¹⁸ kelimesinin atom olarak tefsir edilmesi söz konusudur.¹⁹ *Zerre* kelimesinden yola çıkarak Kur'an'ın atomun varlığına işaret ettiği sonucuna varılmaktadır. Bazı yaklaşım biçimlerinde genetik şifre ve klonlamanın Kur'an'da olabileceği öne sürülmektedir. Kur'an'da yaratmadan bahsedilmesi, daha önceki toplumalarda ölen insanların yeniden diriltilmesi, inek etinden bir parçayla vurulmak suretiyle bir ölünün Hz. Musa'nın eliyle diriltilmesi, Hz. İbrahim'in eliyle kuşların canlandırılması, çok uzun süre yaşayan peygamberlerin olması, ilerlemiş yaşına rağmen bazı peygamberlerin çocuk sahibi olması vb. konulardan bahseden ayetler bu konunun olabileceğine dair emareler taşımaktadır.²⁰

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bu türden çıkarım biçimlerinin yaygın bir tutum olduğunu söylemek gerekir. Yapılan açıklama ve yorumlara bakılırsa lafız mana ilişkisi parçalanarak deyim yerindeyse Kur'an'a bazı düşünceler hamledilmektedir. Bu türden yorumlar her ne saikle yapılırsa yapılsın daha önce bahsedildiği gibi kutsal kitaplar literal anlamda yorumlanıp açıklanmazlar. İnananlar kendi yaşantılarıyla kitaplarda geçen ifadeler arasında ilişki kurarak hayatlarını anlamlı kılmaya çalışırlar. Kutsal kitapların en temel ayırıcı vasfının bu olduğu söylenebilir.

¹⁵ “Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi. Onlara balçıktan pişirilmiş sert taşlar atıyorlardı.”

¹⁶ Ahmed Mustafa el-Meraği, *Tefsiru'l-Meraği*, yy., 1946, c. XXX, s. 243-244.

¹⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır bu konuda tefsirinde geniş açıklamalara başvurur. Abduh'un ayetin tefsiriyle ilgili olarak söylemiş olduğu “güzel bir başlangıçla başlayan kelamını güya bir incelik göstermek üzere mikroplara bulamıştır” Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, ts., c. IX, s. 469.

¹⁸ Bu kelimenin kullanımları için bkz. 4. Nisa, 40; 10. Yunus, 61, 34. Sebe, 3,22; 99. Zilzal, 7-8.

¹⁹ Kur'an'da kullanılan *zerre* kelimesi ölçüt alınarak şu açıklamaların yapılması anlamlıdır: “Kur'an-ı Kerim'de atomun varlığına işaret edilmekte ve hatta atomdan daha küçük parçaların bulunduğu belirtilmektedir.” denilerek muhtemelen atom altı parçacıkların bile Kur'an'da varolduğu söylenmek istenmektedir. Celal Kırcı, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Bilimler*, Marifet Yay., İstanbul 1981, s. 163-165.

²⁰ Bkz. Hidayet Aydar, *Genetik Şifre Kopyalama ve Kur'an*, Elif Yay., İstanbul 2003.

Temel sorun yapılan bu yorumların geçerliliği ve deyim yerindeyse nesneliliğidir. Bu türden yapılan yorumlarda kişinin Kur'an'ı böyle yorumlama hakkının olduğunu saklı tutarak, yorumunun tek anlam olduğunu ve genel geçer olduğunu söylemediği sürece bunun bir sakıncasının olduğunu düşünmek yanlıştır. Bunun böyle olması önüne gelenin hiçbir kriter tanımadan Kur'an'dan farklı anlamlar çıkarması anlamına gelmemelidir. Veya kişi çıkardığı anlamın genel geçer tek doğru anlam olduğunu söylemesi yorum bilim açısından kabul edilebilir bir tutum değildir. Çünkü metinler sonsuz anlam dünyasına sahip olarak okunup yorumlanamazlar. En azından yorumun geçerliliğini belirleyen birtakım kurallar mevcuttur. Bahsedilen bu düşünce Kur'an metni içinde geçerlidir. Bu metinde arapça dili üzerine nazil olan ve arapça ifade kalıpları içinde şekillenen bir metindir.

Yukarıda bahsedilen düşünceleri daha somut bir örnek üzerinden temellendirmek gerekirse şu ayet örnek olarak verilebilir. Nahl suresinin 8. ayetidir. "Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve zinet olsun diye yarattı. Allah şu anda bilemeyeceğiniz daha nice şeyler yaratır." Ayetlerin öncesinde ve sonrasında hayvanların insanlar için yaratıldığı, insanların bu hayvanların yününden yararlandıkları, onların sabah otlaklara salınıp akşam toplanıp getirilmesinde bir güzellik olduğu, hayvanların uzak yerlere ulaşımda ve yük taşınmasında etkin bir rollerinin olduğu vurgulanır.²¹ Günümüzde bu ifadeler birtakım ulaşım araçlarına yorumlanmaktadır.²² Mesela Hamdi Yazır, Kur'an'a muhatap olan insanların görmediği pek çok ulaşım aracını -tren, otomobil, uçak gibi- bugün insanların gördüğünü vurgulayarak gelecekte bizim de göremeyeceğimiz birtakım nesnelere Allah tarafından belki yaratılabileceğini söyler.²³ Süleyman Ateş Allah'ın yaratmasının devam ettiğini vurgulayarak her an yeni canlıların yaratılmasının söz konusu olduğunu belirtir. Ona göre denizde ve karada nice hayvanların yaratıldığı, haşerelerin, tek hücreli mikropların süratle üredikleri düşünülürse ayetin anlamı daha iyi anlaşılacaktır.²⁴ Mukatil b. Süleyman ise yaratılmış olan şeyler olarak²⁵ ayeti anlarken Maturidi, Allah'ın insanların bilmedikleri varlıkları yarattığını, insanların ise onları bilmekle mükellef olmadığını söyler.²⁶ Mevdudi bu konuda daha gerçekçi bir yoruma giderek "İnsanın iyiliği için çalışan daha nice yaratık vardır, fakat insan bu tür hizmet veren yaratıkların ve onların verdikleri hizmetlerin farkında değildir."

²¹ Ayetler için bkz. 16. Nahl, 5-8.

²² Ayet "Allah, şu anda bilemeyeceğiniz daha nice (nakil vasıtaları) yaratır" meâlindeki ifadesi ile bu gelişmeye işaret etmektedir ve şüphesiz bu gelişme, Allah'ın insanlara en büyük lütuflarından biridir. Bkz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, Heyet, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Cidde 1987.

²³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. V, s. 231.

²⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, ts., c. V, s. 95.

²⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, tahk.: Ahmet Ferit, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. II, s. 215.

²⁶ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, tahk.: H. İbrahim Kaçar, Bekir Topaloğlu, Mizan Yay., İstanbul 2006, c. VIII, s. 80.

demektedir.²⁷ Muhtemelen burada bahsedilen hayvanların dışında insanlığın yararına o kadar fazla canlı var ki insanların bunların farkında olmadıkları dile getirilmektedir. Genellikle ayetin yorumu, insanların bilmedikleri ve onlar için faydası olan varlıklardan oluşmaktadır.²⁸ Bu ayeti böyle okumak mümkünken günümüzde ortaya çıkan ve daha sonrada ortaya çıkabilecek birtakım modern ulaşım araçlarına hamletmek ve ayetin tamda bunlara işaret ettiğini savunmak ne derece doğru bir yaklaşım olduğu üzerinde düşünülmelidir. Hayatlarını büyük ölçüde hayvancılık ve tarımla geçiren ve kabilecilik anlayışının hâkim olduğu bir topluluğun bu ifadelerin yabancı olması düşünülemez. Öyle ki bunlar zaten, onların gündelik olarak yaşadıkları ve hakkında belli bir fikir sahibi oldukları konulardır. Bir müminin bahsedilen ayeti hikmet çerçevesinde değerlendirerek Elmalılı Hamdi Yazır'ın yaptığı gibi insana Allah'ın vermiş olduğu akıl sayesinde bunları yapabileceğini söyleyerek bu ayetten uçak, hızlı tren gibi birtakım ulaşım araçlarını anladığını söyleyebilir. Bu ise kişinin kendi anlam dünyasına yeni bir zenginlik katması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ifadeleri gelecekte ortaya çıkacak birtakım ulaşım araçlarına hamletmek veya ayetlerin bunlara işaretler taşıdığını söylemek arasında bazı farklar mevcuttur.

Bu örnekler bize gösteriyor ki tarihten bu yana müslümanlar Kur'an'da geçen herhangi bir olaya ve olguyu kendi durumu veya kendi tarihi doğrultusundan açıklama eğilimi göstermiştir. Buna peygamber ve sahabe dahil olmak üzere Kur'an metnine daha geniş perspektiften bakma imkanı tanımıştır. Kur'an Müslümanlar ve ona inananlar açısından müslümanların gündelik hayatlarından tutun da hayatın hemen hemen bütün formlarına kadar yapılan bütün faaliyetlerde dayanak arama düşüncesi farklı çıkarım ve uygulamalara zemin hazırladığı söylenebilir. Yukarıda bahsedildiği gibi ilk dönemlerde tefsir faaliyeti çok sınırlı bir alanda gerçekleşmiştir. Daha sonraki dönemlerde müslümanlar kendi hayatlarını Kur'anla anlamlandırmak için ona başvurarak yorumlama faaliyetinde bulunmuşlardır. Zaman zaman bu yorumlama faaliyetlerinde tıpkı ilk dönem örneklerinde görüldüğü gibi Müslümanlar sebep-i nüzul [tarihi bağlamı] aşarak Kur'an'ı bir referans metni olarak kullanagelmışlerdir. Bu kutsal kitap mefhumuna uygun bir yaklaşım olarak görülebilir. Çünkü kutsal kitaplar sadece literal olarak anlaşılıp yorumlanmazlar. Bu ruhsat, önüne gelenin istediği şekilde Kur'an'dan çıkarım yapması anlamına gelmemelidir. Yorumcuyla sınırlayan birtakım kuralların olması kaçınılmazdır. Zaten geleneksel tefsir literatüründe tefsir yapmanın bazı şartları belirlenmiştir.

²⁷ Mevdudi, Ebû'l Al'â, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev.: Muhammed Han Kayanî ve Diğerleri, İstanbul 1996, c. III, s. 13.

²⁸ Ebû Abdulah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrût 1986, c. XII, s. 289; Ebu Hayyan el- Endulusî, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, c. V, s. 462.

Aslında tefsir ve tevil arasında yapılan ayrımlar yorumun nereye kadar ulaşabileceğini ve mahiyeti hakkında bazı bilgiler vermektedir. Maturidi bu konuda tefsirin sahabenin şahitliğine dayandığı çünkü onların inen vahye şahit olmalarını delil olarak gösterir. Te'vil'in ise o işin nereye varıp dayanacağını, ne olabileceğini veya nihayetini açıklar. Maturidi tefsirin sahabe-ye te'vil'in ise fakihlere ait olduğunu belirtir. Tefsir faaliyetinin teknik bir ifadeyle sahabeyle sona erdiğini te'vil'in ise devam eden bir süreç olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında tefsirin tek bir anlam örgüsüne, te'vil'in birçok anlam yapısına sahip olduğu görülür. Tefsirde sahabenin şahitliği ön planda olurken te'vil'de bu ihtiyaç yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.²⁹ Aslında bu ayrımdan yola çıkarak tefsirin sahabenin şahitliğine dayanmasından dolayı bütün Müslümanları ilzam ettiği sonucuna varılabilir. Te'vil'in ise yorum ilkelerine bağlı kalarak çeşitli çıkarımlar yaparak yorum dairesinin genişletilmesi anlamına gelmektedir.

Yorumlama faaliyetlerinde yapılan yorumların Kur'an'ın özüne uygun olabilmesi için bazı temel ilkelere dikkat edilmesi gereklidir. Bu ilkeler yorumcu- büyük ölçüde sınırlayarak yorumlarda keyfiliğin önlenmesine katkı yapacaktır. Bir metnin anlamı-yorumu- metinsel tutarlılığına ve bunun ardındaki özgün bir anlam sistemine bağlı olarak söylediği şey midir, yoksa alıcıların kendi beklenti sistemlerine bağlı olarak buldukları şey midir? Yorumlama sürecinde metin mi önceliklidir? Yoksa yorumcunun düşünceleri, önyargıları vb. özellikleri mi önce gelmelidir?³⁰ soruları yorumbilim açısından önemlidir. Bu sorulara verilen cevaplar büyük ölçüde yorumun sıhhati konusunda bize bazı ipuçları verir. Metnin hangi zaman dilimine ait olduğunun belirlenmesi, bu zaman dilimine ait nasıl bir anlatım biçiminin seçildiği ve son olarak ise okunan metnin okunduğu zamanla ilgili değerlendirilmesi bu öncüllerden bazılarıdır. Üçüncü aşamada yorumcu metne kendi düşüncelerini katarak birtakım yorumlamalarda bulacaktır. Okuyucu bunu yaparken metnin bu sayılan iç ve dış bağlarına uygun bir yorum yapmaya özen göstermelidir. Aksi takdirde yorumların aşırı öznel olması kaçınılmazdır. Genellikle Kur'an yorumlarında bu öznellik sık görülen bir yaklaşımdır. Metnin ne söylediğinden ve neyi amaçladığından öte kendi niyet ve beklentileriyle metne yaklaşmalarının bir sonucu olarak çoğu zaman garip yorum örneklerine rastlanılmaktadır.³¹

²⁹ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Maturidi, *Tevlatu'l-Kur'an*, tahk.: H. İbrahim Kaçar, Bekir Topaloğlu, Daru'l-Mizan, İstanbul 2006, c. 1, s. 3-4.

³⁰ Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum*, çev.: Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul 1996, s. 74

³¹ Bir örnek olarak Âdiyât suresinin çevirisinde bu tutumun izlerini görmek mümkündür. 1. Gaz püskürtüp tepkili itiş prensibiyle çalışan roket-motorlara...2. Yanma odasındaki basınçla tepkime gösterip ateşleyenlere 3. Yıldız ışıyormuşçasına saldıran o ışın silahlarına. 100. Âdiyât, 1-3. Yorumbilim açısından bu düşüncelere katılmak mümkün değildir. İfadeler sanki uzay araçlarından bahsedilmektedir. Salih Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim'in Meal Tefsiri*, 2001 Yayınları, İstanbul 2001. Ayetlerin gerçek çevirisi ise şöyledir: "Haril haril koşanlara, (nallarıyla) çakararak kıvılcım saçanlara, (ansızın) sabah baskını yapanlara..."

Her dili oluşturan belli kurallar vardır. Kur'an'ın arapça olarak vahyedildiği dikkate alındığı vakit Kur'an'ın bundan bağımsız olması düşü- nülemez. Bu kuralların başında kelimenin kökü, ifade biçimleri, gramatik yapısı vb. özellikler gelmektedir. Bu veriler sayesinde bir dilin doğru anla- şılması söz konusu olabilmektedir. Kur'an'ın Arapça olarak vahyedilmesi o dilin sınırları içinde seslenmek anlamına gelmektedir. Bu açıdan Kur'an dili de Arapça'nın bütün kurallarına uygun olarak anlaşılıp yorumlanması ge- rekmektedir. Her dil gibi Arapça'nın da anlaşılabilmesi için belli kurallar ve yöntemlere uyulması bir zorunluluktur. Arapça'nın deyişleri, ifadelerin medlulleri ve kavramların dünyası o kültür tarafından belirlenmiş olup günümüze kadar böyle anlaşıla gelmiştir. Metnin dili, yapısı, ifade biçimleri, genel bütünlüğü, metin hakkında okuyucuya ve yorumcuya bazı ipuçları sunar. Metin aslında birkaç şeyden bahseder veya ifade bir şeyler hakkın- dadır. Metinden bu anlamda çok fazla çıkarımda bulunmak veya ifadeyi başka anlamlara hamletmek yorumbilim açısından sakıncalıdır denilebilir. Çünkü ifadeyi kullanan açısından bakıldığı vakit kişi bir sözle belli bir ama- ca yönelik olarak iletişim faaliyetinde bulunuyor demektir. Mesela Kur'an bir şey söylerken o ifadenin birden çok şeyi ifade etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bir söz veya tümcenin anlamlı olabilmesi kullanıldıkları bağlam ve ortama göre şekil kazanmaktadır. Bağlam bilgisi hemen hemen bütün metinler için söz konusudur.

Ayetlerin hangi bağlam ve şartlar altında inzal olduğu tefsir ilminde üle- rinde durulan konuların başında gelmektedir. Sebeb-i nüzul bu açıdan tef- sir ilminde olmazsa olmaz türünden bir öneme sahiptir. Çünkü metne do- laylı muhatap olanlar açısından sebeb-i nüzul'ün bilinmesinin ayrıcalıklı bir yeri vardır. Genellikle tefsir yapacakların veya müfessirlerin bilmesi gere- ken araçların başında bu disiplin gelmektedir. Çünkü sözün hangi amaçlar- la ve olaylarla bağlantılı olduğunu göstermesi bakımından başvurulması gereken bir kaynaktır. Dolayısıyla bu disiplin vahyin oluş şekilleriyle ilgili olarak ilk elden bilgiler ihtiva etmektedir. Kısaca sebeb-i nüzul'ün bağlam tespitinde ve ayetlerin doğru anlaşılmasında katkıları büyüktür.

Bu türden yorumlarda keyfiligi önlemek için bazı ön koşulların olması gerekmektedir. Bu anlama biçimleri ayetin sevkedildiği amacı aşmayacak biçimde olması ve ifadelerin buna elverişli olması gerekmektedir. Çünkü metinleri tek bir anlama hasretmek metnin anlamını daraltmak anlamına gelecektir. Metinler genellikle çok anlamlı okumaya müsaittirler. Birden fazla okuma ve birden fazla yaklaşım biçimlerine açıktır. Fakat sonsuz de- ğillerdir. Bu büyük ölçüde Kur'an dili için de geçerlidir. Tekçi bir anlam dünyasından daha çok müteaddit ve değişik bir mana potansiyeline sahip- tir. Bu kabul edilebilir bir düşünce olsa da ayetin sevkedildiği anlam dünya- sını zorlamayacak şekilde yorumlar yapılmalıdır. Yorumcu bu şartlara uy- mak koşuluyla metinde kendi hayatına anlam katacak bazı çağrışımlar bulması doğaldır. Çünkü kutsal kitaplar sadece lafız düzeyinde anlaşılıp

yorumlanamazlar. Bu ise ilk dönem anlama ve yorumlama modeline büyük ölçüde uymaktadır.

Sonuç olarak bir mümin, yorumunun nesnel olduğu konusunda ısrar etmediği sürece Kur'an'dan çeşitli anlamlar ve çağrışımlar yakalamasında bir sakınca olduğu düşünülemez. Çünkü kutsal kitapların genellikle çağrışımsal bir dil kullanmaları bu yaklaşım biçiminin daha savunulabilir kılınmaktadır. Kullanılan dil sayesinde muhatapların ufku çeşitli anlamlarla buluşarak zenginleşmektedir. Veya herkes kendi durumuyla kitap arasında bir ilgi kurabilmektedir. Yorumlama sürecinde "Allah kesinlikle böyle söylüyor" veya "Allah burada şuna işaret ediyor" şeklinde bir yaklaşım sergilenmeden "ben bu ayetten şunları şunları anlıyorum" diyen bir kimsenin hikmet açısından ayetleri ele alıp değerlendirmesi kutsal kitap mefhumuna daha uygun bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Ateş, Süleyman *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri Ateş*, Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

Aydar, Hidayet, *Genetik Şifre Kopyalama ve Kur'an*, Elif Yay., İstanbul 2003.

el-Ayyaşi, Ebu'n-Nasr Muhammed b. Mesud es-Selemi es-Semerkandi, *Tefsiru'l-Ayyaşi*, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbu'at, Beyrut 1991.

Baljon, J. M. S., *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev.: Şaban Ali Düzgün, Ankara 1994.

el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, tahk.: Abdüsselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Cîl, Beyrût ts.,

Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, A. Ü. İ. F. Yay., Ankara 1968.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

Eco, Umberto, *Yorum ve Aşırı Yorum*, çev.: Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul 1996.

el-Endulusî, Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

Gezer, Süleyman, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.

Karaman, Hayrettin; Özek, Ali, -Heyet-, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Cidde 1987.

Kırca, Celal, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Bilimler*, Marifet Yay., İstanbul 1981.

Koç, M. Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri-İbn Ebi Hatim Tefsir Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitâbiyât, Ankara 2003.

el-Kurtubî, Ebû Abdulah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li ah-kâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrût 1986.

el-Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Tevlatu'l-Kur'an*, tahk.: H. İbrahim Kaçar, Bekir Topaloğlu, Mizan Yay., İstanbul 2006.

el-Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merağî*, yy., 1946.

el-Mevdûdî, Ebû'l Al'â, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev.: Muhammed Han Kayanî ve Diğerleri, İstanbul 1996.

Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, tahk.: Ahmet Ferit, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Parlak, Salih, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim'in Meal Tefsiri*, 2001 Yayınları, İstanbul 2001.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, Dâru'l Kütubi'l-İlmiyye, Beyrût 1992.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts.

Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, Kayıhan Yay., İstanbul 1983.